

Buji Ferenc

A Homo sapienstől a homo sapiensig

A filozófia helye az irodalomoktatásban¹

*„Az igazság szabaddá tesz.”
János evangéliuma 8,32*

Bevezetés

■ Az irodalomban, még ha „oldott” állapotban is, de jelen van minden: történettudomány, szociológia, pszichológia, szociográfia, teológia, filozófia, politológia, sőt, még olyan diszciplínák is, mint a biológia, közgazdaságtan, fizika, kozmológia és így tovább. Az irodalom tehát az összes tantárgy közül a legkevésbé szaktantárgy, vagy úgy is mondhatnánk, hogy a legátfogóbb emberi tudásanyagot közvetítő tantárgy: a tanuló semmiféle specifikus tudásra nem tesz szert általa, ám ember voltában több lesz tőle. Az irodalomban felhalmozott informatív tudásanyag csupán másodlagos jelentőségű amellel a teljes mértékben kvalitatív „emberformáló” hatás mellett, amely viszont az irodalomoktatás lényegét alkotja. És sajátosképpen ez az, ami az irodalomoktatás társadalmi hasznosságát – „piacképességét” – újra és újra megkérdőjelezi. A társadalmi hasznosság ugyanis mindig valamilyen specifikus területen érhető tetten, csak valamilyen specifikus vonatkozásban mérhető. Az irodalomnak és oktatásának társadalmi hasznossága azonban kifejezetten nem specifikus, s így nem is detektálható, mérhető. Szójátékkal akár azt is mondhatnánk, hogy nem mérhető, hanem mérhetetlen. Az irodalom a maga szubtilitása miatt nem akad fönn a társadalmi utilitarizmus mégoly sűrű szövésű hálóján sem, hanem észrevétlenül átszivárog rajta.

Ugyanakkor az irodalomban jelen lévő diszciplínák közül egyértelműen a filozófia az, amely nemcsak a legátfogóbb, hanem a legmélyebbre látó és ható is: az embernek mint olyannak mind horizontális, mind vertikális spektrumát teljes terjedelmében átfogja. A filozófus az, akiben az emberlét kérdései aktuálissá válnak, aki a többi ember nevében és helyett felteszi e kérdéseket. Bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy a filozófus a par ex-

cellence ember. Ebből a szempontból talán nem véletlen, hogy magának az emberi fajnak a tudományos megnevezése is az, hogy Homo sapiens, vagyis „bölc ember”. Mivel azonban a latin sapiens ugyanazt jelenti, mint a görög sophos, graecolatin kifejezéssel akár a homo sophos vagy homo philosophicus kifejezést is használhatnánk. Eszerint az embert alapvetően az különbözteti meg az állattól, hogy bölcselekszik, vagyis rákérdez önmagára és a világra. Ez ugyanis maga a bölcselet, a filozófia: analitikus részlettudás helyett alapvetően transzcendens rátekintésből rákérdezni az emberre és világra, vagy e kettő kapcsolatára. Emiatt tud a filozófia – ideális esetben – teljesen más típusú tudást kínálni, mint az összes többi tantárgy: nem egy kész ismeretanyag elsajátítására, nem részlettudásra, hanem az emberi lét alapkérdéseiben való elmélyülésre ösztönöz.

Mármost az a sajátos és paradox helyzet áll fenn, hogy az embernek e legáltalánosabb, őt emberré – Homo sapiensszé – tévő tevékenységére csupán kevesen képesek. Ennek okai között éppúgy jelen van a hétköznapi-ságban való elmerülés és ebből fakadóan az érdeklődés hiánya,² mint az, hogy az emberek többsége igen kevésbé képes az elvont gondolkodásra. Az absztrakció két diszciplínában jelenik meg nagyon erőteljesen: a matematikában és a filozófiában. És pontosan ez az a két tudományág – illetve tantárgy –, amely ugyancsak próbára teszi a diákok többségét. E két diszciplína azonban két végpontját képviseli a tudománynak: míg ugyanis a matematika – különösen középiskolai szinten – elsősorban absztrakt mennyiségekkel operál, addig a filozófia absztrakt minőségekkel.³ S mivel korunk elsősorban „a mennyiség uralmának” (René Guénon) kora, melyben még a humán tudományokat is kvantifikálni igyekeznek, a matematika komoly előnyt élvez a filozófiával szemben: míg a matematika ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy jelenlegi világunk képes legyen funkcionálni, addig a filozófia „legfeljebb” ahhoz szükséges, hogy akik mű-

ködtetik ezt a világot, ne „biorobotok” legyenek, hanem emberek. Mert míg a reáliák elsődlegesen a civilizáció, vagyis a körülöttünk lévő tárgyi világ és a hozzá tartozó eszközrendszer működtetéséhez kellene, addig a humaniorák inkább ennek a tartalmát, a kultúrát vagy még pontosabban magát az embert emelik magasabb szintre.

A filozófia ilyen módon „természetes szövetségese” az irodalomnak. Másképpen, más preferenciákkal, de mindkettő ugyanazt szolgálják: teljes értékű embernek lenni és maradni.

A filozófia fölülnézetből

A filozófia hallatlan előnye, hogy kívülről és fölülről tekint rá a világra. Ha mi ennek megfelelően magára a filozófiára próbálunk így rátekinteni, akkor mindenképp előtt azt láthatjuk, hogy születése óta a nyugati filozófia rendkívül nagy átalakuláson ment keresztül, olyannyira, hogy joggal fogalmazhatta meg Nicolas Gómez Dávila: „Amit ma filozófiának neveznek, az az ókorban nem létezett; amit akkor filozófiának neveztek, az ma nem létezik.”⁴ Valljuk be, a filozófia nagyon is alkalmas arra, hogy ha az ember végigtekint a történetén, akkor teljesen elbizonytalanodjon: lehetséges-e egyáltalán az igazság megismerése? Gyakorlatilag maga a filozófia is levonta a következtetést: nem lehetséges. Ezért aztán Nietzschétől kezdve magának az igazságnak az eszméje is egyre jobban megrendült. A nagy filozófiai rendszerek születésük után néhány évtizeddel már elavultnak számítottak. A mai filozófiából nézve a korábbi filozófiák egy hatalmas eszmei lomtár – jó esetben múzeum – benyomását keltik, ahol kipreparálva állnak vagy formalinban lebegnek a múlt nagy filozófiai eszméi.⁵ A filozófia nagyjából a XIX. századig mindig ugyanazokat a kérdéseket tette fel – és pedig az ember legalapvetőbb kérdéseit –, viszont mindig más válaszokat adott rájuk; a XX. századi filozófia, megelégedve ezt az egyre reménytelenebb helyzetet, egyfajta filozófiai halálugrással úgy gondolta, hogy a megújulás lehetőségét nem a válaszok, hanem a kérdések területén fogja keresni. A filozófia története így korántsem „a filozófiai gondolkodás fejlődése”.⁶ A filozófiatörténet kapcsán egyáltalán nem egy olyan kumulatív jelenséggel állunk szemben, mint amit az efféle kifejezések sejtetnek, s mint amit a többi tudományág kapcsán megszokhattunk. Ellenkezőleg, a filozófia története sokkal inkább dekonstrukciós folyamat: a meglévő „igazságok” folyamatos lebontása. Annál is inkább indokolt ez a megközelítés, mert ahogy a bölcsesség istennője – mondhatni, védőszentje –, Pallasz Athéné teljes vértetében patant elő Zeusz fejéből, éppúgy a filozófia is a maga teljes

komplexitásában született meg Athénban, gyakorlatilag egyetlen évszázad leforgása alatt. S ha igaz az, hogy a nyugati filozófia története nem más, mint Platónhoz fűzött lábjegyzetek sorozata (Alfred North Whitehead), akkor azt is el lehet mondani, hogy az európai filozófia története kísérlet arra, hogy az athéni filozófia hatalmas, de amorf kötömbjéből kifaragják az Igazság Szobrát. Mivel azonban minden filozófus elégedetlen volt elődje munkájával, a tömb a meg-megújuló vésőcsapások hatására egyre csak fogyott, s mire elkészülhetett volna az opus magnum – eltűnt a kő. A puszta észre alapozott és minden axiómától, princípiumtól elrugaszkodott filozófia egyfajta önfelszámoló rendszerré vált. A klasszikus német filozófiát követően megkezdődött – egy nyolcvanas évekbeli politikai viccet parafrázálva – a filozófia alapjainak felszedése. A folyamat mára gyakorlatilag be is fejeződött. A konszenzuálisan tisztázhatatlan „nagy kérdések” helyébe – nem utolsósorban az analitikus jellegű természettudományok hatására – egyre kisebb volumenű témák kerültek, de paradox módon a filozófia éppen ennek hatására vált egyre ingoványosabb területté, olyannyira, hogy például Heidegger filozófiája, amely a XX. századi filozófia fordulópontja és az egész modern filozófia origója, nemcsak az értékelés, de már az értés tekintetében is erősen megosztja a szakfilozófusokat. Míg a klasszikus filozófia témái azért álltak távol a hétköznapi embertől, mert „túl nagyok” voltak, vagyis mert a klasszikus filozófia fölülnézetből vizsgálta az embert és világát, a modern-posztmodern filozófia témái azért állnak tőle távol, mert „túl kicsik”, vagyis mert a modern filozófia alulnézetből vizsgálja az embert és világát: nem túlszintetizál, hanem túlanalizál. Így az ez utóbbi által felvetett kérdések jószereivel senkinek nem kérdései a szakfilozófusokon kívül.

A filozofóbia

Bár mindezek a gondolatok aligha tudatosulnak abban, aki kívülállóként *kénytelen* foglalkozni a filozófiával,⁷ ennek ellenére öntudatlanul és valamiféle homályos háttérzésként nagyon is könnyen megjelennek, és igazolni látszanak azokat a félelmeket, amelyek a filozófiával szemben élnek bennük.

Ami azonban mindenekelőtt elrettenti a filozófiától azokat, akik nem belső indítatásból foglalkoznak vele, az a filozófia már említett teoretikus, sőt egyenesen absztrakt volta. Általános meggyőződés, hogy a filozófiának semmi köze nincs a gyakorlati élethez, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy semmi köze az élethez mint olyanhoz. A filozófia a par excellence életidegen tudományág (már

amennyiben tudomány egyáltalán):⁸ pusztá köldöknézés, l'art pour l'art „agyalás”. Ez a megközelítés az „absztrakt” és a „konkrét”, illetve az „elmélet” és a „gyakorlat” hamisan értelmezett dichotómiájára épül, amelynek szélsőséges megnyilvánulását a „melós” és az „irodista” egyszerre banális és vulgáris megkülönböztetésében fedezhetjük fel. E hamis dichotómia szerint gyakorlati csak az lehet, amit az ember vagy manuálisan csinál (például barkácsol), vagy aminek révén pénzt tud keresni. Ez a torz szemlélet abból fakad, hogy csak azt tekintjük valóságosnak, ami a szem előtt van (ami objektum és objektív); ami a szem mögött (ami szubjektum és szubjektív), azt már nem. Ezzel szemben, ami igazán gyakorlati és valóságos, az egyáltalán nem csak a külső világhoz kapcsolódó tevékenység lehet, sőt elsősorban nem is az: gyakorlati az, ami az embert legmélyebben, belülről érinti és határozza meg. Mindahhoz, amit az ember a külső világban tesz – hogy úgy mondjam, a társadalom szeme láttára –, jóval kevesebb köze van, mint ami a maga belső világában vagy éppen két belső világ között zajlik. A XX. század egyik kiemelkedő közgazdásza, Ernst Schumacher fogalmazta meg a figyelmeztetést: „Bár számtalan a kísértés, hogy megfélekedzünk róla, de azért mindnyájan tudjuk, hogy életünket a többi emberrel való kapcsolataink töltik be vagy rontják meg; nincs az a gazdagság, egészség, hír vagy hatalom, mely ellensúlyozhatná veszteségünket, ha ezek a kapcsolatok elromlanak.”⁹ S ha ez igaz interperszonális vonatkozásban, akkor fokozottan igaz intraperszonális vonatkozásban: az ember belső világa, az, ahogyan önmagáról és a világról, illetve e kettő kapcsolatáról gondolkodik, olyannyira nem elméleti,

hogy valójában még a külső világban is mindent ez határoz meg. Nem volt jelentékeny ember, akit ne ez a belső „elméleti” világa tett volna kiemelkedővé. Még a kifejezetten testi teljesítmények mögött is a lélek felismerése, döntése, akarata és kitartása húzódik meg. Minden belül dől el – belül, a láthatatlan és megragadhatatlan „elmélet” síkján –, még a kívülről irányított emberek esetében is, hiszen a kívülről irányítottság is csak úgy valósulhat meg, ha a külső „sugallat” előbb behatol az emberbe, s ő azt „sajátjaként” ismeri fel.¹⁰

Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy mi van az ember „fejében”. A filozófia annak iskolázása, ami a szem mögött van, vagyis az ember legkonkrétabb, hozzá legközelebb álló valóságszférájába nyúl bele. Az, hogy a világot hogyan látom, hogyan értem meg, túlbecsülhetetlen jelentőségű, még akkor is, ha ez a látás nem manifestálódik konkrét „cselekvésben”. A filozófia a „belső” „gyakorlatoztatása”, de korántsem abban a l'art pour l'art értelemben, ahogy azt egy keresztretjtvény teszi, hanem a legkomolyabb egzisztenciális következményekkel. A filozófia minden gondolatot az élére állít. Már messze az egzisztencializmus előtt is minden filozófia egzisztenciális volt, mert mindig is átalakította az embert. Míg ugyanis a gyakorlatinak nevezett tevékenységek során az ember a világot változtatja meg, addig a filozófia során önmagát alakítja át. Hogyan is lehetne a filozófia – a bölcsesség! – pusztá elmélet? A filozófia az ember világban való tájékozódásának és mozgásának – magának az életnek – a „segéd tudománya”. Ha valaki ráébred arra, hogy a filozófia és általában a filozófiai gondolkodás révén bepillanthat a világ, a társadalom és a kultúra fenomenális

Andrea di Bonaiuto:
A hét szent tudomány
(magánjog,
kánonjog,
filozófia,
Szentírás-
tudomány,
teológia,
szemlélődés,
prédikáció)
Santa Maria
Novella,
freskó részlet
XIV. sz., Firenze

homlokzata mögé, s hogy az ilyen módon megszerezhető tudás egyúttal szabadságának és belső autonómiájának is záloga, akkor nem fogja a filozófiával való foglalkozást fölösleges időtöltésnek tekinteni.

Az, amit filozófiai szövegekként ismerünk az antikvitásból, csupán esetleges manifesztációi voltak egy, a világhoz való nagyon sajátos viszonyulásnak, amelynek a műveknél sokkal integránsabb eleme volt az életforma, a „filozófus-lét”, hiszen a filozófia „kiszakít a mindennapi életből: megtérésre szólít fel, a világkép, az életmód, a viselkedés gyökeres átformálására”.¹¹ Az ókorban és a középkorban az igazságok pusztá birtokbavételét is úgy élték meg, mint egy sajátos értelemben vett részesülést az igazság természetéből, még hozzá valamiképpen a Lévy-Bruhl-i participation mystique értelmében. Maga az elvonatkoztatás, az elvontság pedig ennek elengedhetetlen eszköze: kulcs az ember, az élet és a lét átfogó kérdéseire. Ha a matematikai elvontság kulcs ahhoz, ami a világ analitikus értelemben, akkor a filozófiai elvontság kulcs ahhoz, ami a világ – és benne az ember – szintetikus értelemben. Mert ami a konkrétumokat kiemeli a pusztá funkcionalitás világából és értelmet ad nekik, ami meghatározza őket, az az absztrakt.

Fentebb arról volt szó, hogy a filozófia mint tudomány nem volt képes arra, hogy kész válaszokat adjon az ember alapkérdéseire, sőt, a „filozófiai gondolkodás fejlődése” voltaképpen folyamatos távolodás e válaszoktól. Ez a megközelítés azonban csak a dolog egyik oldalát mutatja. Aquinói Szent Tamás igazi filozófus módjára fogalmaz, amikor azt mondja, hogy „a legcsekélyebb tudás, amit a legnagyobb dolgokról nyerhetünk, kívánatosabb, mint a legbiztosabb tudás a kis dolgokról” (*Summa theologiae I*, 1. 5.).¹² Sőt, nemcsak a nagy kérdésekkel kapcsolatos csekélyke tudás ér jóval többet, mint a jelentéktelen kérdésekkel kapcsolatos biztos tudás, hanem már pusztán a rólu való gondolkodás is. Sőt, éppen a „nagy kérdésekről” való gondolkodás az, ami biztosíthatja az ember számára azt a „szökési sebességet”, amelynek révén kiszakadhat a funkcionalitás és szórakozás, a „szükségyszerűség” és a „szabadság” ördögi büvköréből. Lássuk be: ha a filozófia kész és lezárt válaszokat adna az élet és a lét nagy kérdéseire, és ha ezeket a filozófiai manuálékból úgy lehetne kiolvasni, mint a fizikai törvényeket és paramétereket a *Fizikai képletek és táblázatok*¹³ jellegű kötetekből, akkor a filozófia nem kínálhatná azt, ami a lényegi tartozéka és legnagyobb értéke: a gondolkodás örömét és felelősségét. Azért van filozófia – és azért kell lennie filozófiának –, mert az ember gondolkodó lény. A filozófiai gondolkodás a gondolkodás egy speciális formája, amelyre egyetlen

tudományág sem taníthatja meg az embert, mert itt a tét nem valami, hanem valaki: maga a gondolkodó szubjektum. Ezért a helyes és helytelen, igaz és téves megtalálásának felelőssége nem hárítható át a filozófiára, hanem az mindig az adott ember feladata, amelyhez a filozófia csak a megfelelő eszmei eszközöket tudja kínálni. Mégsem a filozófiai nézetek abszolút igazságértéke a lényeges, hanem az, hogyan tudnak ezek a nézetek a cselekvés és az élet szervező és meghatározó princípiumaivá válni. Ha az adott személyt rendezett élethez segítik, akkor betöltik szerepüket.¹⁴

A tanárképzés

Mindezek tudása alapvető fontosságú a felsőfokú, de nem szakirányú filozófiaoktatás vonatkozásában. A filozófia oktatása a filozófia értelmének oktatása nélkül teljesen a filozófikus – vagyis méltatlan a filozófiához. A filozófia értelmének megértetése tulajdonképpen fontosabb – nem is beszélve arról, hogy sokkal alapvetőbb –, mint magának a filozófiának, a filozófiába foglalt heterogén tudásanyagának az átadása és elsajátítása. A filozófia oktatása a filozófia értelmének oktatása nélkül valóban értelmetlen, s így pusztá elméletté silányítja a filozófiát.

Az irodalomtanár-képzés legelső és legfontosabb feladata tehát a fentebb megfogalmazott gondolatok átadása, a filozófia értelmének megismertetése a hallgatóval, és annak bemutatása, hogy a filozófiától való rettegés a filozófiával kapcsolatos hamis előítéletekből és általában az emberi élet alaptörvényeinek félreismeréséből fakad. Ha a leendő irodalomtanár megérti, hogy a filozófia nem egy szűk csoport intellektuális luxushobbija, melynek semmi köze a „való világhoz”, hanem az emberi lét alapszüksége, sőt kulcs az emberré válás végső lépéséhez (amelyhez immár elégtelenek az evolúció személytelen erői), akkor az megteremti benne a befogadókészséget a filozófia iránt. És mindezen felül természetesen a leendő irodalomtanárnak azt is világosan meg kell értenie, hogy az irodalom, így vagy úgy, de nincs filozófia nélkül, s hogy az irodalmi alkotásokat keresztül-kasul átszövik a filozófiai gondolatok.

Ugyanakkor pillanatra sem szabad megfeledkezni arról, s állandóan szem előtt kell tartani, hogy akik irodalomtanárnak készülnek, rendszerint igen kevésbé filozófikus alkatúak. El kell fogadnunk, hogy polgártársaink többségét a nagy összefüggések vagy egyáltalán nem, vagy csak különlegesen filozófikus pillanataikban érdeklik – például akkor, ha egy nyári éjszakán kifekszenek a csillagos ég alá, s az eléjük táruló látvány, akárcsak Kantot, csodálattal tölti el (ami Platón szerint is a filozófia kez-

dete). És el kell fogadnunk azt is, hogy e tekintetben azok sem másak, akik irodalomtanárnak készülnek. Emiatt a nem szakirányú filozófiaoktatás terén igen fontos erénynek kell tekintenünk a szerénységet: nincsen értelme túl sokat akarni. Sokkal fontosabb a kevésnek az integrálása, mint annak kockáztatása, hogy a sok pusztá – és többnyire feledésre ítélt – memória tudássá váljon, amit aztán az adott tanár a középiskolai oktatásban sosem fog tudni élő módon alkalmazni. Pusztá filozófiai panelek sem mire sem jók, csak legfeljebb arra, hogy mechanikusan előhúzzhatók legyenek. Mit is mondhat, jelenthet például egy irodalomtanárnak a *Ding an sich*? Adott esetben elő tudja húzni azt az információs panelt, amelynek segítségével meg tudja mondani, hogy a kifejezés mit is takar – de jelentősége sem számára, sem tanítványai számára nem lesz. Az ilyen filozófiaoktatás élettelen. Mivel az irodalomban sem az akadémikus típusú szakfilozófia jelenik meg, hanem a filozófiai gondolkodásnak egy sokkal emberközelibb változata – egyfajta „életfilozófia” vagy egzisztenciális filozófia –, ezért az akadémikus típusú filozófia oktatásának nincs vagy csak alig van értelme;¹⁵ ráadásul még a filozófiát is csak fokozza. Voltaképpen a leendő irodalomtanárok filozófiaoktatásának a filozófiának egy speciális formájára kellene koncentrálnia: pontosan arra a formájára, amely az irodalmi alkotásokban megjelenik, hogy aztán ezek közvetítésével juthassanak el ahhoz az immár filozófiatörténeti jelenséghez, amely meghatározta az adott irodalmi szerző filozófiai felfogását. Világosan meg kell érteni azonban, hogy itt nem egy lebutított filozófiáról van szó, hanem a filozófiának egy alkalmazott formájáról: egy olyan formájáról, amely éppúgy hozzáférhető volt az irodalmi művek szerzői számára, mint ahogy hozzáférhetővé lehetne tenni az irodalmi művek oktatóinak is – ha nem kényszerülnének arra, hogy szakfilozófiát hallgassanak. Természetesen egy ilyen típusú filozófia oktatása nemcsak a filozófia ismeretét feltételezné az oktató részéről, hanem az irodalomét is, legalábbis a magyar és a világirodalom filozófiai vonatkozásainak ismeretét. Egy ilyen elvárás azonban túl magasra teszi a léceket – viszont egy megfelelő filozófia-tankönyv minden további nélkül pótolhatná az ezzel kapcsolatos tudás- és képességhiányt.

És pontosan ez a filozófiaoktatás irodalomoktatásba való integrálásának legelső és megkerülhetetlen lépése: egy olyan felsőoktatási filozófia-tankönyv megszületése, amely kifejezetten irodalomtanároknak szól. Egy ilyen tankönyv hiányában már az első lépésben elakadna a folyamat, vagyis gyakorlatilag megvalósíthatatlan lenne a cél: a filozófia megjelenítése a gimnáziumi irodalomoktatásban.

Egy ilyen tankönyv

egyrészt megmutatná a filozófia értelmét, szükségességét és fontosságát;

másrészt kiküszöbölné azokat a hamis előítéleteket, amelyekből a filozófiától való rettegés fakad;

harmadrészt bemutatná az irodalom és a filozófia összefüggéseit, akár történeti-történetfilozófiai értelemben is;

negyedrész pedig megfelelő irodalmi alkotásokon keresztül feltárná és megvilágítaná a bennük rejlő filozófiai tartalmakat.

Egy ilyen tankönyv tehát egyúttal filozófiatörténeti munkaként is funkcionálhatna – de olyan speciális filozófiatörténetként, amely nem a filozófusokon és a filozófián, hanem az írókon, költőkön és műveiken keresztül mutatná be a „filozófiai gondolkodás fejlődését”. Egy ilyen munka „hadrendbe állítása” nemcsak a filozófia számára jelentene nyereséget – amely ekképpen „irodalmiasított” formában visszatérhetne a középiskolai oktatásba –, hanem az irodalom számára is, amely ilyen módon elmélyültebb tudást tudna kínálni, mint a hagyományos irodalomoktatás, vagyis nagyobb sikerrel kerülhetné el annak veszélyét, hogy „szemenszedett irodalom” váljék (Hamvas Béla).¹⁶

A középiskolai oktatás

Egy kifejezetten az irodalomtanároknak szóló felsőoktatási filozófia-tankönyv után a gimnáziumi irodalom-tankönyvekre a tanár szempontjából inkább már csak az „emlékeztető oltás” szerepe hárulhatna. Itt ismét nem szabad túl magas elvárásokat megfogalmazni: középiskolai szinten gyakran már maga az irodalomoktatás is egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. A kommunikáció ma terjedő formái nemcsak a gondolkodás folyamatos elszegényedését eredményezik, hanem a gondolatok artikulálásához szükséges nyelvi eszközök is egyre nehezebben hozzáférhetőek. Következésképpen az eddigi tananyagot csak minimális mértékben lehet bővíteni, legfeljebb olyan filozófiai művek erejéig, amelyek a filozófia és az irodalom határmezsgyéjén állnak, de a filozófia irányából. Bár csábító lenne az irodalommal kapcsolatos filozófiai elméletek integrálása a tantervbe, de ez már inkább az irodalomtudomány magasabb régióihoz tartozik. A középiskolás diáknak nem a filozófia szemüvegén keresztül kell néznie az irodalomra, hanem az irodalom szemüvegén keresztül a filozófiára. Amire viszont sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az irodalmi értékkel rendelkező filozófiai műveknél, az a filozófiai értékkel rendelkező irodalmi művek – ehhez ugyanis elégséges

a meglévő tananyag „minőségi” átstrukturálása. Tulajdonképpen az embernek szinte minden belülről fakadó textuális megnyilvánulása mögött tetten érhető valamiféle filozófia, és minden filozófia kísérlet az igazság megragadására – az is, amelyik elutasítja ennek létét. Természetesen vannak kifejezetten filozofikus szerzők, illetve művek, és vannak olyan művek, amelyekben csak kevésbé vagy rejtettebben jelenik meg a filozófiai háttér. Dante *Isteni színjátéka* például az egész középkori filozófia irodalmi foglalata. De vajon Novalis, Poe vagy Dosztojevszkij életműve nincsen-e mélyen áthatva filozófiával? Bár a magyar irodalomban nem kap túl nagy hangsúlyt a filozofikus elem, de azért mi sem szűkölködünk kifejezetten filozofikus lírában Komjáthy Jenőtől József Attilán keresztül egészen Weöres Sándorig vagy Pilinszky Jánosig. A nevek itt természetesen csak jelzésértékűek, szinte minden író és költő, minden jelentékeny irodalmi mű háttérben ott van valamilyen filozófiai fundamentum, valamilyen speciális világlátás vagy társadalomszemlélet. És mindez világosan mutatja, hogy az irodalomoktatásba integrált filozófiaoktatásnak – természetesen a már említett keretek között – minden erőszakoltság nélkül is megvan a maga létjogosultsága. A megvalósítás pusztán csak a szándékon múlik.

Befejezés

Az emberi életnek általában két jellegzetesen filozofikus korszaka van: az egyik az óvodáskor, a másik pedig a kamaszkor. Az óvodáskorban a gyereket még a dolgok „miért?”-je foglalkoztatja (hogy aztán azt egyre inkább az instrumentális „hogyan?” kérdés váltsa fel). E sorok

írója egy utazása alkalmával, a vonaton fültanúja volt egy négy-öt éves kisfiú és édesapja közötti beszélgetésnek:

„Gyerek: Papa, miért erre megyünk, és miért nem arra?

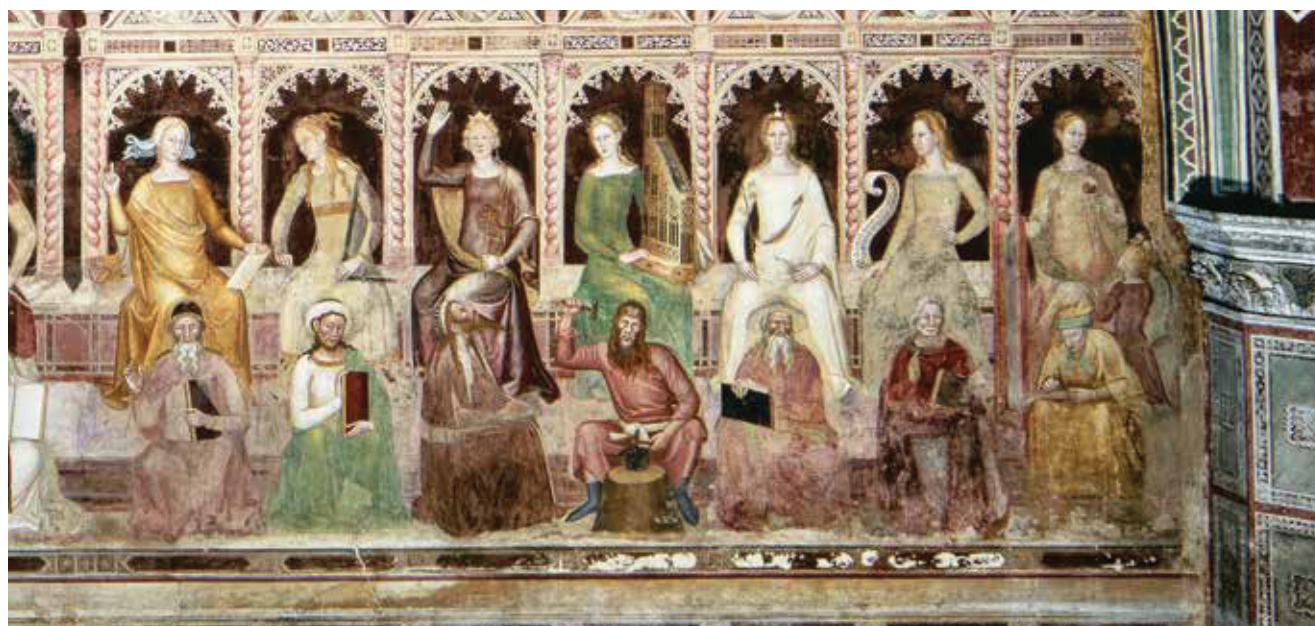
Apa: Mert onnan jövünk.

Gyerek: És miért onnan jövünk?

Apa: Mert ott voltunk.”

A kamaszkor a világra való rácsodálkozás második korszaka – és jól tudjuk, hogy a filozófia kezdete a csodálkozás. Itt azonban már nem „ártatlan” csodálkozásról van szó, hanem egy olyan viszonyulásról, amelyet a lázadás szelleme jár át. A kamasz a par excellence lázadó, és maga a filozófia is lázadás a megszokott társadalmi mechanizmus és általában a világ fenomenális homlokzata ellen. A kamasz mélyebbre akar látni, mint szülei és általában a „fölnöttek” (Antoine de Saint-Exupéry), más – jobb, értékesebb, szabadabb – életet szeretne élni: nem akar egy személytelen mechanizmus kicserélhető legó-elemévé válni. Komoly mulasztás volna ezt a lázadási potenciált kihasználatlanul hagynia az iskolának, s így kiszolgáltatnia a gyereket a szub-kultúra – vagyis a kulturális szféra alsóbb régióinak – irányából érkező „becsatornázott lázadás” legkülönfélébb formáinak.

Valljuk be: az irodalomoktatás keretében, vagyis a közvetett módon átadható filozófiai ismeretek vagy gondolkozási attitűdök legfeljebb halvány pótlékai lehetnek a közvetlen filozófiaoktatásnak. De minden lehetőséget meg kell ragadni, és az irodalomoktatás tulajdonképpen tálcán kínálja a lehetőséget erre, anélkül, hogy az eddigiek felül megterhelné a tanulókat. Szinte minden irodalmi műben jelen van a filozófia. Az irodalomtanár feladata ennek az „oldott” állapotban lévő filozófiának a

Andrea di Bonaiuto:
A hét szabad művészet
(aritmetika, geometria, asztronómia, zene, dialektika, retorika, grammatika)
Santa Maria Novella, freskó részlet
XIV. sz., Firenze

„lepárlása” vagy „kicsapatása”, hogy tanítványainak szemé elé tudja tárni: az, hogy első pillanatban láthatatlan valami, még nem jelenti azt, hogy nincs is jelen. Nagyon is jelen van, és éppen azért nem látható, mert teljesen integrálódott az őt hordozó irodalmi közegbe. Ilyen módon az emberi élet örök és aktuális nagy kérdései az élet értelmének/céljának, a szabadságnak, a szenvedésnek és a halálnak a kérdéseitől egészen a mostani világ globális társadalmi problémáig elmenően előbb-utóbb mind terítékre kerülhetnek – ha nem is szisztematikus módon, viszont annál komplexebben.¹⁷ A gyerekek ugyanis nem szakfilozófiára van szüksége; éppen ellenkezőleg: szakfilozófiai tudásra egyáltalán nincs szüksége. Másképpen megfogalmazva, nem a filozófiáról való tudást kell elsajátítania, hanem a filozófia segítségével kell tudást szereznie. Az előbbi értelmében a filozófia cél, a másik szerint viszont eszköz. A célként elsajátított filozófiának valóban nem sok köze van az élethez, de az eszközként használt filozófia annál szorosabb és konkrétabb viszonyban lesz az étellel és a mindennapokkal – anélkül, hogy akarva-akaratlanul bármiféle ideológia vagy kurzusfilozófia szolgálatába állna. Következésképpen egy ilyen indirekt filozófiaoktatás sokkal mélyebb és tartósabb hatással lehetne a tanulóakra, mert nagyon is intenzíven tudna rávilágítani arra, hogy a filozófia nem elefántcsonttorony-tudomány, hanem olyan diszciplína, amely – éppen az irodalom tanúsága szerint – keresztül-kasul átszövi az életet.

JEGYZETEK

- 1 A szerző köszönettel tartozik dr. Csobó Péternek (Nyíregyháza), Máté Zoltánnak (Nyíregyháza) és Murányi Tibornak (Nógrád), hogy megosztották vele a témával kapcsolatos gondolataikat.
- 2 E tekintetben ne legyen illúziónk a progresszióval kapcsolatban: a megélhetésért folytatott küzdelem éppúgy akadályozza ennek információs korunkban, mint ahogy az volt a halászó-vadászó társadalmakban is.
- 3 Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a matematika az ókorban és a középkorban elsősorban nem mennyiségi természetű volt, s talán emiatt is állhatott szoros kapcsolatban a filozófiával. Az athéni Akadémia bejárata fölött Platón felíratta: „Senki sem léphet be ide, aki nem ismeri a geometriát.”
- 4 GÓMEZ DÁVILA, Nicolás: *További széljegyzetek egy rejtett szöveghez*. Ford. PÁVAI PATAK Márta, Bp., Qadmon, 2014, 177. (A fordítást kissé módosítottam – B. F.)
- 5 S ha egyszer arról, amit mindenki tapasztalhat – vagyis a világról –, olyannyira másként gondolkozunk, vajon meglepő-e, hogy másként gondolkozunk arról, ami kívül esik érzékszerveink hatósugarán? Vagyis a sok vallás léte még egy Isten mellett is magától értetődő.
- 6 Nyíri Tamás egyébként kiváló, több kiadást is megért filozófiatörténeti könyvének címe. NYÍRI Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Bp., Szent István Társulat, 1973
- 7 Szakfilozófiai oldalról a problémát alaposan tárgyalja TŐZSÉR János: *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Bp., Kalligram, 2018
- 8 Általában hajlamosak vagyunk arra, hogy csak a pozitív és egzakt tudományokat – tehát a természettudományokat – tekintsük tudománynak, pedig az egzaktitás nem a tudományból, hanem *tárgyából* fakad: minél inkább kvantitatív természetű a tárgya, annál könnyebben lehet egzakt egy tudomány, és minél kvalitatívabb, vagyis minél összetettebb és magasabb rendű a tárgya, annál kevésbé tud az adott diszciplína egzakt lenni.
- 9 SCHUMACHER, Ernst Friedrich: *Tévelygők útikalauza*. Ford. GALAMBOS Lajos, Bp., Kairosz, 2005, 184.
- 10 Vö. RIESMAN, David: *A magányos tömeg*. Bp., Közgazdasági és Jogi, 1973
- 11 HADOT, Pierre: *A lélek iskolája. Lelkigyakorlatok és ókori filozófia*. Ford. CSEKE Ákos, Bp., Kairosz, 2010, 52.
- 12 Idézi SCHUMACHER: *i. m.* (2005), 10.
- 13 KUGLER Sándor: *Fizikai képletek és táblázatok*. Bp., Tankönyvkiadó, 1964
- 14 Ugyanezt a szerepet bizonyos fokok az etika is képes betölteni, amely 2013-tól a gimnáziumok 11. és 12. évfolyama számára bekerült a kerettantervbe – hiszen a filozófiának az etika képezi a leginkább cselekvésorientált aspektusát.
- 15 Erre az elmúlt évtizedekben többen is rámutattak. Lásd például BOGNÁR Gergely: *Miért és hogyan tanítsunk filozófiát?* = *Tani-tani Online*, 2018. február 25. http://www.tani-tani.info/miert_es_hogyan_tanitsunk_filozofiat_a_gimnaziumban
- 16 Nem feledkezve meg arról, hogy a tiszta irodalomnak is megvan a maga irodalmon-túli, ha úgy tetszik, filozófiai jelentősége.
- 17 Gondoljunk csak bele, hogy a szabadság eszméjének mennyire más felfogása jelenik meg egy felvilágosodott, egy romantikus vagy egy posztmodern műben.